

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
PHILOSOPHICAL SCIENCES

Алымкулов З.А.

ИСЛАМДАГЫ САЛТТУУ ЭТИКАЛЫК БААЛОО СИСТЕМАСЫ

Алымкулов З.А.

ТРАДИЦИОННАЯ ЭТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОЦЕНОК В ИСЛАМЕ

Алымкулов З.А.

TRADITIONAL ETHICAL SYSTEM IN ISLAM

УДК: 37.032/141.142

Макалада Исламдагы салттуу диний-этикалык категориялардын маанилик түшүндүрмөлөрү берилди. Фикх менен этикалык ойдун ортосундагы ажырымдар талданды.

Негизги сөздөр: Куран, сунна, адеп, ниет, амал, фикх, салттуу этика.

В статье даны смысловые объяснения традиционных религиозно-этических категорий в Исламе. Проанализированы разрывы между этическими мыслями и Фикхой.

Ключевые слова: Куран, сунна, воспитанность, намерение, действие, фикх, традиционная этика.

The article gives semantic explanations of traditional religious and ethical categories in Islam. Gaps between ethical thoughts and Fiqh are analyzed.

Key words: Kuran, sunnah, upbringing, intention, action, fiqh, traditional ethics.

Исламдын салттуу таалиматында төмөндөгүдөй принцип калыптанган: “Суннага Куран түшүндүрмө берет, Куранга сунна түшүндүрмө берет”. Айтылуу принцип укуктук-этикалык ченемдерди ыйык Курандан, суннадан алып чагылдырууда колдонулат. Куран менен сунна бир биринен ажырымда мусулман этикасынын негизи боло албайт. Курандын сүрөөлөрүнүн үзүндүлөрүн (экзегезалык) түшүндүрүүдө тааал эрежелерди жана суннаны билүү зарыл (тафсир, тавиль).

Демек Куран менен суннанын үзүндүлөрү жалпысынан мусулман этикасынын ченемдик ыраатынын негизин түзөт. Башкача айтканда, алар, мусулман этикасынын өзөктүк, борбордук инварианттык бөлүгү. Ал эми, коюлган фундаменттин үстүнө мусулман этикасынын негиздөөчү принциптерин кабыл алган этикалык теорияларды, адеп, ахлак жөнүндө ой жүгүртүүлөрдү айткан таалиматтар жайгашкан. Мисалы: 1. Кадариттер менен жабариттердин “адамдын кыймыл-аракетиндеги автономия” тууралуу теория-

лык деңгээлдеги талашы. (Калам (кадариттер агымы) өкүлдөрүнүн пикиринде адам өзүнүн кылган кыймыл-аракетине этикалык баа берип жана жоопкерчилигин мойнуна алат. Демек анын жосундары автономдуу. Ал эми кыймыл аракетти жүзөгө ашыруу үчүн шыктуулук, мүмкүнчүлүк (способность) жана кудурет күч (могущество) зарыл. Бул кыймыл – аракет, амалдын негизги шарты. Аракет, амалды ишке ашыруу үчүн шык, мүмкүнчүлүктөн чыккан кудурет керек. Калам (жабариттер агымы) боюнча адамдын кудурет күчү эркин кыймыл-аракетинде чагылдырылып турса да, ал кудурет күчтү ээликке Кудай энчилеген). 2. Салттуу араб-мусулман маданиятында жайылган белгилүү “адаб” – сыпалык, түзүктүк жөнүндө ой жүгүртүүлөр. (Адаб категориясынын алкагына кирген “тарбия”, “сылыктык” ж.б. түшүнүктөрдү өнүктүргөн белгилүү Абу Осман Амр ибн Бахр (аль-Джахиз) болгон).

Фикх жана ислам этикасы. Укуктук чогултма аталган «фикхте» сыйынууда жасалган (ибадат) амалдарга ниет кылуу өзүнчө каралат, мисалы: даарат алуу, сыйынуу, зекет берүү, ажылык, орозо сыяктуу аракеттерде. Ошондой эле, адамдардын өз ара мамилесинде, укуктук-сооттук чечим чыгаруучу иштерде: келишим түзүүдө, үйлөнүүдө, ажырашууда, соода-сатыкта ж.б. Кандай гана амал болбосун аны туура, таза ниет жандап жүрүүсү зарыл. Амалга карата ниети жок, же туура эмес болсо, анда ал иш аракет жокко чыгарылат. Бул жалпы жобо диний ырым жырым эмес, укуктук иштерге да тиешелүү. Жобонун дагы бир шарты, иш аракет учурундагы ниет акырына чейин сакталыш керек, болбосо ал дагы жокко чыгарылат.

Максаты боюнча фикх менен жакын турган исламдагы этикалык ой анын ченемдик баалоо системасын пайдаланат. Алар, беш категорияга («хамсат ахкам») бөлүнөт:

1. Милдеттүү, сөзсүз аткарылуучу (важиб, фард).

2. Сунушталганы (мандуб, сунна).

3. Көңүл кош (мухаб).

4. Сунушталбаганы (макрух).

5. Кечиримсиз (харам, махзур).

Аткара турган жосундарды ишке ашыруу керек, болбосо жазасын аласың. Жогорудагыдай бөлүштүрүүнүн негизинде буйрук, тыюу, жаза, урмат көрүү Курандагы сүрөөлөрдөн, суннанын негизинде аныкталат. Амалдын (иш аракеттин) сунушталганына же тыюу салынып, жазаланганына жараша жорук-жосундун категориалык орду аныкталат. Милдеттүү (ваджиб) жосундарды аткаруу сунушталат жана урматталат, аткарбай коюу жазаланат. Кечиримсиз (арам) жосундарды аткарбоо урматталат, иш жүзүнө ашыруу жазаланат. Сунушталган жосундарды аткаруу урматталат, ал эми аткарбай коюу жазаланбайт. Сунушталбаган жосундарды аткаруудан сактаныш керек, бирок, аны ишке ашырса жазаланбайт, ал эми тартынуу урматталат. Көңүл кош жосундардын алкагына киргендерди аткаруу же аткарбай коюу адамдын өз эрки, ал жосундар жөнүндө фикште ой айтылган эмес.

Этика менен фикстин изилдөө предмети жана баалоо системасындагы айрым окшоштуктарынан улам, алар бирдей деп эсептөө туура эмес. Дал ушул эки маселе боюнча этика өзүн фикстен айырмалап турат. Жогоруда айтылган “Көңүл кош” (Мухаб) категориясы фикстин динний-юридикалык жөнгө салуу формасында сындалып каралбайт. “Көңүл кош” жосундардын аткарылышы же аткарылбашы фиксте каралбаганы менен этиканын көзөмөлдөө чөйрөсүнүн алкагына кирет, б.а. “Көңүл кош” жосундар жакшы (хасан) же жаман (кабих) деп бааланат. Алар бинардык баалоо системасына кирет. Калам агымынын пикиринде өз баасын албаган “Көңүл кош” жосундар болбойт аткаруу-аткарбоо дихотомиясы универсалдуу - же урматталат же жазаланат.

«Ниет» жана «Амал». Исламдын “ишеним” таалиматында диндин рухий да, күнүгө аткаруучу парыздары да зарыл талап. Андан баш тартуу рухий зыяндуулукка алып келет. Дал ушул себептен Исламда “ниет” түшүнүгү артыкча мааниге ээ. Адамдын ар бир кыймыл аракети, кылык - жоругу бул эрежеге туура келиш керек. Мисалы: намазга беш маал жыгылуу тартып. Ал эми себепке байланыштуу адам намазды убагында аткарганга мүмкүнчүлүгү болбосо анда аны күнөө катары эсептебей, башкысы ниети болгондугу каралат. Шарты туура келгенде аткараары белгиленет.

Система катары каралган мусулман этикасынын архитекτονикасын изилдеген А.Гусейнов эки негизги принцип менен байланыштырат:

1. Тике байланыш принциби;

2. Басымдуу тең салмак принциби.

Айтылган принциптер ислам этикасынын категорияларын, көйгөйлөрүн жана аны чечүү багыттарынын негиздейт. “Тике байланыш” принциби мусулман этикасынын предметин түшүнүүгө жардам берет. Ал эми предмет катары “ниет” жана “амал” (иш аракет) түшүнүктөрү каралат. Башкача айтканда ниет кылууда анын амалын табуудагы “тике байланышы” предмет болуп көргөзүлөт. Айтылган эки түшүнүк бир биринен ажырымда каралбайт, болбосо алар маанисин жоготот. Эгер ниет амалга (иш аракетке) жеткирбесе анда ал ниет эмес. Ниет түшүнүгүн араб-мусулман изилдөөчүлөрү “бекем чечим” (ирада, джазима) сөзүнө синоним катары берип, ал эми амалды (иш аракетти) максатка умтулуу катары аныкташат. Тагыраак айтканда ниеттин максаттуу табиятын чагылдырат.

Ниет менен амалдын тике байланышынан мусулман этикасынын негизги жобосу келип чыгат. Баалоого ниет кылып иш аракет жасалган гана амал арзыйт. Ниеттин өзгөрүүсү амалды этикалык баалоосунун өзгөрүүсүнө алып келет, ошол эле учурда ишке ашып жаткан амал ниетсиз бааланбайт. Мындан улам мусулман этикасын максат менен ыкманын, билим менен жорук-жосундун же болбосо ниет менен амалдын байланышында гана элестетүү мүмкүн. “Ниетке жараша амалдар” (аль-амаль би-н-нийят) түшүнүгү исламдын диний-укуктук, этикалык оюнун борбордук туюнтмасы деп каралат.

Ахлак. Ахлак термин катары байыртадан тартып жекелик жакты гана билдирген. Анын толук түшүнүк ирээтинде аныктамасын орто кылымдарда чыгыш теологу Абу Хамид ал Газали тактап өнүктүргөн. “Ахлак” бул адамдын жанынын кандайдыр бир “теги”, мунун негизинде, иш аракет өз каалоо менен, жеңил аткарылат. Аткарыш үчүн ойлонуп, ойдун айласыз баш ийиши кереги жок. Ислам этикасынын негизин түзгөн “ахлак” категориясын талдоо төмөндөгүдөй жыйынтыкка алып келет:

1) Ахлак жеке адамдын кыймыл аракети же жорук-жосуну эмес, бул рухий сапаттардын чогултмасы. Адамды кыймылдатып иш аткарткан, түрткү берген башат. Ал эми жогорку баскычтагы адептик иш аракеттер “ахлактын” өзү эмес, анын натыйжасы, кубулушу. Кийинки маанилүү кырдаал бул, адамдын жорук жосунун адептүү же адепсиз деп бир беткейлүү жыйынтык чыгара албастык. Мисалы: адамдын жакшы ой менен баштаган кандайдыр бир иш аракети жаман жыйынтыктарга алып келиши мүмкүн. Же болбосо тескерисинче жаман ой менен башталган иш жакшылыкка алып келиши ыктымал.

2) Ахлак түшүнүк катары оңду да, терсти да билдирет. Ошондуктан, өзүнүн жакшы сапаттарын өнүктүргөн адамды “адептүү” ахлагы жакшы деп айтып, ал эми жагымсыз сапаттарга ээ адамды “адепсиз” ахлагы начар деп айтылат. Демек, ахлагы жок адам болбойт.

3) Ахлак адамдын кыска, учурдук жан – акыбалы эмес, ал адамдын түпкү “тегинде”, табиятында сакталган жөндөмдүүлүктүн жана сапаттардын чогултмасы. Исламдагы адеп маселесин изилдеген адистердин айтымында “Кырк жылда бир жолу жакшылык кылуу адептүүлүктүн жогорку көрсөткүчү эмес”. Алар, Пайгамбардын хадисте айткан сабын келтиришет “Жакшылык жасоонун эң жакшысы аз болсо да анын үзгүлтүксүздүгү”.

4) Ахлагы бар адам сырткы басмырлоосуз өз каалоосу менен милдеттерин аткараары исламда айтылат.

Жогоруда келтирилген түшүнүктөрдөн улам “ахлак”, “ниет”, “амал”, “салттуу этика” – адамда калыптанууга тийиштүү болгон жогорку адеп жана ру-

ханий сапаттардын жалпы туюнтмасы. Бул сапаттар аны жакшылык жасоого жана жамандыктан алыстоого түрткү берип, шыктандырат.

Адабияттар:

1. История этических учений: Учебник. Под редакцией А.А. Гусейнова. - М.: «Гардарика», 2003. - 911 с.
2. Гусейнов А.А. «Великие пророки и мыслители». - М.: «Вече», 2008. - 484 с.
3. Антология философии Средних веков и эпохи Возрождения. - М.: «Олма-пресс», 2001. - 448 с.
4. Закуев А.К. «Философия братьев чистоты». - Баку: «Издательство АН», 1961. – 123 с.
5. Словарь по этике. Под редакцией И.С. Кона. - М.: «Политиздат», 1989. - 447 с.

Рецензент: д.филос.н., профессор Бекбоев А.А.